

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ П. ЗЮСКІНДА «ЗАПАХИ. ІСТОРІЯ ОДНОГО ВБИВЦІ»)

Лепухова Н.І.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Статтю присвячено вивченню питання відтворення концептосфери художнього твору при перекладі українською мовою. Матеріалом дослідження обрано німецькомовний роман П. Зюскінда «Запахи. Історія одного вбивці» та його україномовний переклад. Автор визначає поняття «концепт» та «концептосфера» художнього твору. У статті розглянуто засоби вербалізації основних концептів роману та перекладацькі прийоми при їх відтворенні українською мовою. Висновки дослідження підкріплено великою кількістю прикладів.

Ключові слова: концепт, концептосфера, художній переклад, запах, прийоми перекладу.

Постановка проблеми. Відповідно до останніх наукових досліджень в галузі філологічної науки на сьогодні увага вчених прикута до проблем міждисциплінарних наук: лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвосеміотики, лінгвокогнітології тощо. Це можна пояснити процесами глобалізації сучасного суспільства і науки, які захоплюють всі сфери наукового пізнання. Перекладознавство також є міждисциплінарної наукою і знаходиться на межі багатьох філологічних і не філологічних дисциплін: лексикології, фразеології, стилістики, мовознавства, компаративістики, культурології, семасіології, концептології та ін., тому дослідження у цій галузі є змістовно насиченими та актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття концепту і концептосфери досліджувалися у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: Воркачова С.Г., Карасіка В.І., Ліхачова Д.С., Попової З.Д., Прохорова Ю.Є., Стерніна І.А., Людвіга Віттенштейна, Елеонори Рош та ін.

Дослідник лінгвокогнітології І.А. Стернін у своїй статті «Методика дослідження структури концепту» визначив зв'язок концепту з мисленням, зазначив змістову та структурну різноманітність концептів та виявив спільний базовий шар концепту [6, с. 58-59]. Філолог Ю.Є. Прохоров у своїй статті «До проблеми «концепту» та «концептосфери» визначив структуру концепту, яка схожа на ядро, а її елементи та додаткові шари мають визначальну роль у побудові концептосфери за допомогою ядер та структур більшого характеру» [5, с. 74-76].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність статті визначається посиленою увагою дослідників до проблем концептології та недостатньою кількістю досліджень концептів у галузі філологічної науки та перекладознавства. Актуальним є виявлення особливостей відтворення концептів художнього твору при перекладі. Висока значущість реконцептуалізації у процесі перекладу зумовлює характер передачі цих концептів, тобто можливість збереження їх суті та передбачає відтворення культури іншого народу. Дослідження способів передачі концепту у перекладі сприятиме кращому та ширшому осмисленню художнього тексту, допоможе зрозуміти основний сенс певного явища, характеру людини або стосунків.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження способів відтворення концептів роману Патріка Зюскінда «Запахи. Історія одного вбивці» при перекладі українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Поняття «концепт» виникло у середньовіччі та розглядалося з точки зору філософії, тому сформувався філософське значення концепту, а саме – «формулювання, загальне поняття, рідко – вигадка або фантазія» [1, с. 571]. У сучасній лінгвістичній науці поняття «концепт» займає важливу ланку серед основних одиниць лінгвокультурології, відображаючи частину культури нації. Концепт також прирівнюють з його паронімом концепцією (від лат. *conceptio* – сприйняття), значення якої характеризують таким чином: частина світогляду, провідна думка, основна ідея будь-якої теорії, ідейний задум, класифікація уявлень про різноманітні явища, процеси, джерело їх розуміння та тлумачення [7, с. 307].

Дослідник лінгвокультурології С.Г. Воркачов, пропонує таку структуру концепту, «по перше – це поняттєва складова, що відображає дискурсивний та раціональний характер концептів, по друге – це образна складова, яка включає метафори, що підкріплюють концепт у свідомості людини, та значеннєва складова, яка містить значеннєві та асоціативні особливості концепту, що є вирішальними у встановленні ролі та місця концепту в лексико-граматичній структурі мови» [2, с. 20].

Значення є тільки одним з багатьох аспектів концепту як різностороннього психічного явища, притаманного певному етносу. Значення не прирівнюється до концепту. Концепт грає роль мисленнєвого фундаменту значення, на основі якого вибудовується емоційна, образна та оцінювальна суть мислення. Звідси можна дійти висновку, що той аспект концепту, який об'єктивованим мовною одиницею, виконує роль значення, а невербалізована частина є позамовним смислом.

На нашу думку, концепт – це одиниця пам'яті відображена у свідомості людини, представлена сукупністю мовних та позамовних одиниць, які визначають сприйняття дійсності певним культурним середовищем. Ядро концепту складають особисті почуттєві уявлення, які ґрунтуються на досвіді певної людини.

Поняття «концептосфера» було введено в науковий обіг російським філологом Д.С. Ліхачовим, та позначає загальну сукупність концептів.

Концептосфера фіксує когнітивне членування світу і поряд зі стереотипами свідомості, становить частину мовної картини світу. Концептосфера має чітку упорядковану побудову, тобто концепти, які утворюють концептосферу, за окремими своїми ознаками, вступають в системні відношення схожості, відмінності та структури інших концептів. Концептосфера художнього твору – це найсуттєвіші концепти представлені у художньому творі, які є необхідними для розкриття ідейного задуму автора та їх мовна репрезентація, як відображення індивідуального стилю автора твору та його етносу.

Концептосферу роману П. Зюскінда «Запахи. Історія одного вбивці» представлено трьома основними концептами: «ЗАПАХ», «СМЕРТЬ» і «ЛЮБОВ».

Аналіз концептосфери роману доцільно почати з його заголовку, оскільки у заголовку міститься головний задум роману. Завдання перекладача – якомога адекватніше перекласти заголовки, адже в ньому закладена ідея твору, що мовою сучасної лінгвопоетики називають мегаконцептом [3, с. 55-58]. Провівши аналіз заголовка оригіналу «Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders» та заголовка україномовного перекладу роману Ірини Фрідріх «Запахи. Історія одного вбивці», ми виявили певну розбіжність у лексико-семантичному значенні. Патрік Зюскінд акцентує увагу на іменнику «Das Parfum», який в перекладі з німецької мови означає «парфуми» і, представляючи концепт «ЗАПАХ», виражає аромат, певний приємний запах, який прагнув створити головний герой роману. Але в україномовному перекладі іменник «запахи» має ширше значення, позначаючи і приємні, і неприємні запахи. Отже, застосований перекладачем у цьому випадку прийом генералізації не відповідає авторській інтенції. Друга частина заголовку оригіналу: «Die Geschichte eines Mörders» у перекладі відтворюється дослівно: «Історія одного вбивці», змістовно відповідає оригіналу та репрезентує другий по значущості концепт роману: «СМЕРТЬ».

Методом суцільної вибірки можна виокремити лексичні одиниці для характеристики концептів роману. Головний блок концепту ЗАПАХ складають лексичні одиниці із такими компонентами та їх похідними: **der Geruch (146 найменувань), riechen (123 найменування), der Duft (197 найменувань), der Gestank (41 найменування), das Parfum (81 найменування)**. Зазначені одиниці кількісно переважають над усіма іншими одиницями для позначення концепту ЗАПАХ і тому складають лексичний центр цього концепту. Концепт СМЕРТЬ представлено такими лексичними одиницями: **der Tod (19 найменувань), sterben (9 найменувань), tot (4 найменування)**; та в свою чергу для концепту ЛЮБОВ використовуються такі лексичні одиниці: **die Liebe (6 найменувань), im Herzen leicht zumute sein (6 найменувань), lieben (2 найменування)**.

Лексичні одиниці-репрезентанти концепту ЗАПАХ є найчисельнішими: 500 лексичних одиниць на позначення різних запахів, а також способів та засобів їх отримання та сприймання. Найпоширеніші елементи – іменники **der Duft** та **der Geruch** та всі їх похідні у формі складених іменників, дієслів, прикметників, прислівників та інших частин мови. Наприклад, **der Geruch: geruchlich,**

geruchlos, der Grundgeruch, riechen, riechend, der Eigengeruch, der Geruchssatz, das Geruchssinn, der Hoffnungsgeruch, der Geruchsgenie, der Meergeruch, die Geruchsaure; der Duft: die Duftkomposition, das Brillantduftfeuerwerk, die Duftstoffhandlung, duften, beduften, duftend, der Engelsduft, der Blimenduft, der Duftfluß, der Menschenduft, der Duftstoff, das Duftgemisch, das Duftvolk, das Duftleder, die Duftmaske, die Duftessenz, das Duftdiadem, der Duftgeist, der Blütenduft, das Duftatom.

В результаті виокремлення головних складників концептів роману та аналізу частотності лексичних репрезентантів концептів, ми дійшли висновку, що концепти ЛЮБОВ та СМЕРТЬ є частинами головного концепту ЗАПАХ та містять допоміжні засоби для його опису.

З самого початку свого життя головний герой роману Гренуй був вбивцею, він став причиною смерті своєї матері: «*Der Schrei nach seiner Geburt, der Schrei unter dem Schlachttisch hervor, mit dem er sich in Erinnerung und seine Mutter aufs Schafott gebracht hatte*» [8, с. 26], він забрав життя квітів, він згубив життя багатьох невинних дівчат, став причиною смерті Бальдіні та Дрюо, автор порівнював його з живим трупом під час перебування у горах: «*Wie seine eigene Leiche lag er in der Felsengruft, kaum noch atmend, kaum daß sein Herz noch*» [8, с. 150].

Концепт ЛЮБОВ грає дуже важливу роль для розширення значення головного концепту: «*Er, Jean-Baptiste Grenouille, geboren ohne Geruch am stinkendsten Ort der Welt, stammend aus Abfall, Kot und Verwesung, aufgewachsen ohne Liebe, lebend ohne warme menschliche Seele einzig aus Widerborstigkeit und der Kraft des Ekels, klein, gebuckelt, hinkend, höflich, gemieden, ein Scheusal innen wie außen – er hatte es erreicht, sich vor der Welt beliebt zu machen. Was heißt beliebt! Geliebt! Verehrt! Vergöttert!*» [8, с. 289]. Увесь текст роману побудований П.Зюскіндом на протиставленнях: сморід – аромат, земне – божественне, смерть – любов і в цьому прикладі продемонстровано протиставлення мізерності буття і величі любові, при чому автор підсилює ефект завдяки стилістичному прийому антиклімаксу. Так само і в перекладі українською мовою зберігається цей стилістичний прийом: «*Він, Жан-Батіст Гренуй, народжений без запаху у найсмердючішому місці світу, вийшовши із покидьків, калу та гнилі, вирісши без любові, живучи без людського тепла, тільки завдяки впертості та непереборному почуттю огиди, малий, горбатий, кульгавий, брудний, відсторонений, страховисько, як всередині, так і зверху, – він спромігся зробити себе улюбленцем світу. Та що там улюбленцем! Коханим! Шанованим! Обоженним!*» [4, с. 93].

В процесі концептуального аналізу ми встановили домінуючу роль концепту ЗАПАХ у романі «Запахи...» Патріка Зюскінда. Особливості та головні елементи концепту відтворюються залежно від мови перекладу. Більшість виявлених розбіжностей у перекладі та оригіналі складає переклад епітетів, порівнянь, деяких метафор та окремих іменникових сполук.

Наприклад, *Nur kranke Kinder riechen, das ist doch bekannt – Тільки хворі діти якомсь пахнуть, це ж знають усі* [8, с. 14; 4, с. 5]. Для пе-

редачі смислу «погано пахнути» перекладач при перекладі українською мовою застосовує прийом конкретизації (заміни родового поняття видовим поняттям у перекладі), додаючи прислівник **якось**, чим точніше передає імпліцитний зміст, представлений П. Зюскіндом дієсловом **riechen**.

Schreibt nicht schon Horaz «Es böckelt der Jüngling, es duftet erblühend die Jungfrau wie eine weiße Narzisse...» – Хіба ж не писав ще Горацій: «Брикає юнак, пахне, розквітаючи, дівчина, немов біла лілея...» [8, с. 20; 4, с. 8]. Переклад цитат та неологізмів є досить трудомістким та нелегким, що ставить перекладача у тяжке положення. Цей переклад цитати Горація є першим прикладом опущення та певного відходу від оригінального концепту ЗАПАХ. Дієслово **böckeln** є авторським неологізмом, що перекладається як *пахнути козлом, неприємно пахнути*, що спрямовує читача на контрастивне сприйняття цієї частини тексту, коли неприємне порівнюється з приємним. Перекладачу не вдалося знайти правильного еквівалента, що призвело до втрати значення цієї цитати, бо значення дієслова **брикати** (*граючись, пустуючи, бігати й стрибати, виявляти норовистість; капризувати*) не відповідає оригіналу та не відтворює елементу концепту ЗАПАХ. Адекватною передачею цього неологізму була б заміна експресивного поняття **böckeln** із можливою компенсацією у подальшому перекладі на нейтральне поняття українською мовою – **неприємно пахнути**.

*Es gab kaum einen Winkel in Paris, der nicht vor Menschen starrte, keinen Stein, kein Fleckchen Erde, das nicht nach Menschlichem roch – У кожному закутку Парижа юрмилися люди, кожен камінь, кожна місцинка землі **пахнула людськи*** [8, с. 141; 4, с. 48]. Цей приклад демонструє вдалий антонімічний переклад для зображення насиченості Парижу неприємними людськими запахами, відповідає нормам адекватності та еквівалентності перекладу, передаючи навіть більшу суть, ніж оригінал.

*Ein Rom der Düfte sei die Stadt, das gelobte Land der Parfumeure, und wer nicht seine Sporen hier verdient habe, der trage nicht zu Recht den Namen **Parfumeur** – Це, мовляв, Рим запахів, земля обітована всіх парфюмерів, і хто не пройшов тутешньої школи, той не має права зватися **майстром*** [8, с. 201; 4, с. 67]. Для відтворення значення іменника **Parfumeur** у кінці

цього речення, перекладач застосовує прийом генералізації – **майстер**, в результаті чого відбулося розширення первісного значення слова в оригіналі, що позначає більшу міру визнання.

*In einem besonderen **Beduftungsraum** – В особливому приміщенні* [8, с. 217; 4, с. 73]. У цьому прикладі ми спостерігаємо часткове опущення складеного іменника **Beduftungsraum**. Запропонований варіант перекладача в **особливому приміщенні** не вказує на призначення цього приміщення для здійснення процесу дистиляції і втрачає фрагмент передачі даного лексичною одиницею концепту ЗАПАХ. Точніше передачу концепту ЗАПАХ можна було б відобразити за допомогою лексичної трансформації додавання – **особливе приміщення для створення парфумів**, бо у перекладі процес дистиляції квітів ми можемо зрозуміти лише з контексту.

*Als er sie **welkgerochen** hatte – Винохавши її, зів'ялу* [8, с. 53; 4, с. 19]. Авторський неологізм **welkgerochen**, є лексичним репрезентантом концепту ЗАПАХ. Для його перекладу Ірина Фрідріх використала дієприслівниковий зворот **винохавши її**, і дієприслівник **зів'ялу**, через відсутність еквівалентів цього німецького дієслова в українській мові. Переклад можна вважати адекватним, завдяки повному відтворенню змісту кожної частини цього авторського неологізму, а тому український варіант зберігає смислове навантаження для розкриття основного концепту роману.

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи розбіжності та вдалі моменти у перекладі, ми дійшли висновку, що перекладачу вдалося не тільки передати особливості історичної епохи у романі, не тільки зберегти мовний колорит, а й передати головну суть роману. Переклад українською мовою слів-репрезентантів концептів у романі дає змогу читачу сприйняти його та зрозуміти не гірше ніж це може зробити читач оригіналу, а відтак у перекладі збережено прагматичні відношення оригіналу. Для передачі концептів українською мовою застосовуються прийоми лексико-граматичної заміни, конкретизації та генералізації, створення перекладацького неологізму, описового перекладу, антонімічного перекладу, компенсації. Перспектива подальших досліджень може полягати в аналізі концептосфери інших художніх творів світової літератури та її відтворенні при перекладі для визначення спільних, відмінних ознак творів та їх концептуального значення.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурный концепт как синтезное образование / С.Г. Воркачев // Вестник РУДН. – 2016. – Том 20 № 2. – С. 17-30.
3. Грицюк Л.Ф. До питання про лінгвістичний статус заголовка / Л.Ф. Грицюк // Мовознавство. – Київ, 1989. – № 5. – С. 55-58.
4. Зюскінд Патрік. Запахи. Історія одного вбивці / Патрік Зюскінд [Переклад з німецької Ірини Фрідріх]. Київ, 1989. – 102 с.
5. Прохоров Ю.Е. К проблеме «концепта» и «концептосферы» / Ю.Е. Прохоров // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М.: МАКС Пресс, 2005. Вып. 30. – 260 с.
6. Стернин И.А. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / под редакцией И.А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В.І. Шинкарук. енциклопедія / НАН України. – Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. Київ: Абрис, 2002. – 742 с.
8. Süskind Patrick. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders / Süskind Patrik. – Zürich: Diogenes Verlag AG, 1985. – 306 s.

Лепухова Н.И.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

**ОСОБЕННОСТИ ВОССОЗДАНИЯ КОНЦЕПТОСФЕРЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК
(НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА П. ЗЮСКИНДА
«ПАРФЮМЕР. ИСТОРИЯ ОДНОГО УБИЙЦЫ»)**

Аннотация

Статья посвящена изучению вопроса воссоздания концептосферы художественного произведения при переводе на украинский язык. Материалом исследования избран немецкоязычный роман П. Зюскинда "Перфюмер. История одного убийцы" и его перевод на украинский язык. Автор определяет понятие "концепт" и "концептосфера" художественного произведения. В статье рассмотрены средства вербализации основных концептов романа, переводческие приемы при их воспроизведении на украинском языке. Выводы исследования подкреплены большим количеством примеров.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, художественный перевод, запах, приемы перевода.

Liepukhova N.I.

Nizhyn Mykola Gogol State University

**RECONSTRUCTION PECULARITIES OF THE CONCEPTUAL SPHERE
OF THE LITERARY WORK WHILE TRANSLATING INTO UKRAINIAN
(BASED ON NOVEL "PERFUME: THE STORY OF A MURDERER" BY P. SUSKIND)**

Summary

The article is devoted to the study of the problem of reconstructing the conceptual sphere of a literary work while translating into Ukrainian. The material of the study was P. Suskind's German-language novel „Perfume: The Story of a Murderer» and its translation into Ukrainian. The author defines the terms "concept" and "conceptosphere" of a literary work. The verbal means of the basic concepts of the novel, the methods of translation specified while translating into Ukrainian. The conclusions of the study are provided by a large number of examples.

Keywords: concept, conceptosphere, literary translation, smell, methods of translation.